

TRUHMEN: KUZEY KAFKASYA'DA

TARİHİ BİR TÜRKMEN DİASPORA DEĞİŞKESİ

TRUKHMEN: A HISTORICAL VARIANT OF TURKMEN IN THE NORTHERN CAUCASUS

Abstract

The Trukhmen, which is a historical diaspora variant of Turkmen language, is the language of Turkmens who have departed from the Mangyshlak Peninsula and settled North Caucasus in the 17th century forward. About 350 years, living in a multiethnic environment which is away from the main Turkmen land, has some effects on the language and culture of the North Caucasus Trukhmen. After the migration of their ancestors from Mangyshlak Peninsula to Caucasus, in their new residential area, Stavropol Trukhmen's language has adopted many elements from Kipchak languages, and with the intra-family language contact it has got many interesting linguistic features. In addition to this intra-family language contact, Trukhmen is also in contact with Kalmyk and the Russian, which is the prestigious language of the area. This situation caused the multi-layers language contact phenomena and exposes the language vitality of Stavropol Trukhmen with danger. In this work, the basic linguistic features of North Caucasian Trukhmen will be described.

Key Words

Stavropol Turkhmen, language contact, language vitality, endangered languages

Özet

Türkmenenin tarihi bir diaspora değişkisi olan Truhmence, Hive hanlarının akınları nedeniyle ata yurtları Mangışlak'tan ayrılarak 17.yy.dan itibaren Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Türkmenler tarafından konuşulmaktadır. Yaklaşık 350 yıldır asıl Türkmen alanından uzakta ve farklı hakların bir arada yaşadığı etnokültürel bir çevrede yaşamaları, Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin dilleri ve kültürleri üzerinde belirli sonuçlar doğurmuştur. Atalarının Mangışlak'tan Kafkasya'ya göçlerinin ardından, yeni yerleşim bölgelerinde Nogay ve Tatarlarla yoğun ilişkiler yaşayan Stavropol Türkmenlerinin konuştukları Oğuzca, Kıpçakça pek çok unsuru uyarlamış ve aynı aileden gelen dillerin dil içi etkileşimi sonucu, ilgi çekici dilbilimsel gelişmelere de sahne olmuştur. Buna, bir diğer ilişki dili Kalmukça ve bölgedeki geçerli dil Rusça da eklenince, çok katmanlı bir dil ilişkisi durumu ortaya çıkmış ve Stavropol Türkmenesinin dil hayatyeti tehlikeye maruz kalmıştır. Bu çalışmada, Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin dilleri, genel özellikleriyle betimlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Stavropol Türkmenesi, dil ilişkileri, dil hayatyeti, tehlikedeki diller

1. Truhmen/Türkmen Etnonimleri

Akademik alan yazında *Trukhmen*, *Truhmen*, *Truhmeni*, *Stavropol Türkmenleri* veya *Kuzey Kafkasya Türkmenleri* adıyla geçen bu topluluk, 17. yüzyılda Mangışlak'tan Kuzey Kafkasya'ya göç ederek Stavropol ve Astrahan düzlüklerine yerleşen ve tarihi bir Türkmen diaspora değişkesinin konuşurları olan 'Kuzey Kafkasya Oğuzları'dır. Türkmen etnoniminin ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde, Oğuzlar için kullanıldığı bilinmektedir. Sözcüğün etimolojisiyle ilgili, Kâşgarlı'da belirtilen *Türk mânend* 'Türk'e benzer' görüşünün yanı sıra *Türk+men* 'büyük Türk, koyu Türk' ya da 'Türkler', 'Türk eri' vb. farklı yaklaşımların bulunduğu bilinmektedir (Türkmen sözünün etimolojisi ve anlamıyla ilgili görüşler için bk. Kafesoğlu 1958).

2. Din ve Kültür

Rusya'nın güneybatısında, Rusya Federasyonu'na bağlı bir idari birim olan Stavropol Krayı'nda yaşayan Kuzey Kafkasya Türkmenleri, Sünni Müslüman bir topluluktur. 17. yüzyılın ortalarında ata yurtları Mangışlak'tan ayrılarak Kuzey Kafkasya'ya göç eden Türkmenler, yaklaşık 350 yıl, asıl Türkmen alanından uzakta, Kafkasya halklarıyla bir arada yaşamışlardır. Bu üç buçuk asırlık birliktelik, onların dil ve kültürleri üzerinde somut etkiler ortaya çıkarmıştır. Stavropol Türkmenleri bölgedeki Tatarlar, Nogaylar, Kalmuklar ve Ruslarla etkileşim içinde bulunmuşlar, özellikle Nogay ve Tatarlarla akrabalık ilişkileri de kurmuşlardır (Kürenov 1995: 15, Duymaz 2002: 540). Bu ilişkiler Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin dilini, kültürünü etkilemiş; Kalmuklardan çay hazırlamayı, Nogaylardan yakası dik, beli büzgülü uzun erkek giyimlerini ve kalpağı, Tatarlardan ise bazı yemek çeşitlerini, düğün ve eğlencelerde yapılan dansları ve türkülerini öğrenmişlerdir (Kürenov 1995: 15).

Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin Nogaylarla, Tatarlarla ve diğer bölge halklarıyla uzun süreli yoğun etileşimine ve kültürel alışverişlerine karşın, kültürel bakımdan Türkmenistan Türkmenleriyle pek çok ortak noktaya sahip olmaları ve Kafkasya'ya göçlerinin başlangıcından bir yüzyıl sonra şiirler söyleyen ünlü Türkmen şairi Mahtumkulu'yu yakından tanımaları, 1957-58 yılları arasında bölgeye araştırma yapmak üzere gelen Türkmen dilbilimci Sapar Kürenov'un dikkatini şu şekilde çekmiştir:

"7-8 ay boyunca bu Türkmenlerin arasında; onlarla birlikte düğünlerde, toplantılarda, meclislerde ve sohbetlerde buldum. Aslında benim esas vazifem onların dil özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla halk edebiyatının muhtelif türleri ile basit bazı konularda canlı sohbetler ve karşılıklı konuşmalarla malzeme toplamaktı. Ancak konunun diğer yönü de beni asıl vazifemden daha az ilgilendirdi. 'Göroglı', 'Dövletyar', 'Şasennem-Garıp' ve 'Sayatlı-Hemra' ile birlikte büyük şair Mahtumkulu'nun da bu Türkmenler için değerli ve önemli olduğunu; bunların Stavropol Türkmenlerinin de düğünlerinin, meclislerinin, eğlencelerinin ve toplantılarının gurur verici bir süsü olduğunu gözlerimle gördüm." (1995: 23).

Asıl Türkmen alanından uzakta ve farklı halkların bir arada yaşadığı etnokültürel bir çevrede, Kafkasya halklarıyla etkileşim içinde geçirdikleri 350 yıllık geçmişe rağmen genellikle kırsal alanlarda ve uzun süre göçebe olarak yaşamış olmaları; Stavropol Türkmenlerinin gelenek ve göreneklerini, kültürel değerlerini korumaları konusunda, süreci belirli oranlarda Türkmen kültürü lehine işletmiştir. Her ne kadar Stavropol Türkmencesi, hayatın hemen hemen her alanında geçerli ve işlevsel olan Rusça karşısında gerilemiş, işlevselliğini yitirmiş ve aile çevresiyle sınırlı kalmış olsa da, Stavropol Türkmenlerinin kültürel değerlerini yaşatma ve Türkmenistan'la ilişkilerini canlı tutma konusunda belirli bir çaba harcadıkları, Türkmen kültürü festivalleri düzenleyerek kültürel değerleri genç kuşaklara aktarmaya çalıştıkları da dikkati çekmektedir. 1991 yılında Türkmenistan'ın bağımsızlığını

kazanması ile birlikte, Kuzey Kafkasya'da yaşayan birçok Türkmenin, özellikle de gençlerin, cumhuriyetin yüksek okullarında ve teknik okullarda öğrenim görmek, iş bulmak ya da ata yurdunu ziyaret etmek amacıyla Türkmenistan'a geldiği görülmektedir.¹

1991 yılında, Stavropol Türkmenleri tarafından 'Vatan' adlı bir milli-kültür derneği kurulmuştur. Dernek yöneticilerinin girişimleri sonucu Türkmenistan Cumhuriyeti ile bağlantıya geçilmiş, Blagodarny rayonunda yer alan ve 2010 nüfus sayımı sonuçlarına göre 1230 nüfuslu Edelbay köyüne² 2008 yılının Mayıs ayında Türkmenistan'ın hediye ettiği Mahtumkulu Firagi büstü dikilmiştir.³

**Mahtumkulu Firagi
Büstü**

Büstün açılışına Rusya Federasyonu'nun Türkmenistan büyükelçisi ve bazı Rus diplomatlar da katılmış, törende Blagodarny rayonu yöneticisi Nikolay Sergeev'in protokol dışına çıkarak Türkmençe konuşması, bölgesel barış ve kardeşlik bakımından anlamlı bulunmuştur.⁴ Diğer yandan bölgenin, etnokültürel gerginliklere sahne olduğu da bilinmektedir.⁵ Bölgede, Türkmenlerle bölgenin nüfus bakımından en kalabalık topluluğu olan Ruslar arasında zaman zaman alevlenen dini temelli çatışmalara da şahit olunmuştur. Kafkasya uzmanları, bölgedeki gerilimin 1998-99 yıllarında Dağıstan Selefilerinin yapmış olduğu yükselmiş olduğu belirtmektedirler. 19 Ocak 1999'da, Kence-Kulak nler arasında büyük bir çatışma yaşanmış; çatışmalar, 2000-2002 yılları arasında, dönem dönem alevlenerek devam etmiştir (Markedonov 2005: 147).

3. Coğrafya ve Nüfus

Rusya Federasyonu'na bağlı Stavropol Krayı'ndaki Türkmen yerleşimi iki temel alanda yoğunlaşmaktadır. Stavropol Türkmenlerinin batı grubunu, Stavropol Krayı'nın kuzeydoğusunda yer alan Türkmen rayonunda ve Blagodarny, Ipatovo, Arzgir gibi komşu rayonlarda yaşayan Türkmenler oluşturmaktadır. Bu bölgede yaşayan Türkmenler; Ipatovo rayonunda toplam nüfusun % 2'sini, Türkmen rayonunda % 18'ini, Blagodarny rayonunda % 2'sini, Arzgir rayonunda ise % 1,6'sını oluşturur. Stavropol Krayı'ndaki ikinci Türkmen yerleşim bölgesi ise daha doğuda, Neftekumsk rayonuna bağlı Abdul Gazze, Özek-Suat, Kok-Bass, Manaç-Aul, Ullubi-Yurt vb. köylerdir. Neftekumsk rayonunda yaşayan Türkmenler, rayonunun toplam nüfusunun % 6,8'ini oluşturmaktadır. Stavropol Krayı'nda Türkmen nüfusunun en yoğun olduğu yerleşim birimi, krayda bulunan Türkmen nüfusun % 35,3'ünün yaşadığı Türkmen rayondur.⁶

Türkmen rayonu Arzgir, Blagodarny, Ipatovsk, Apanasenkovsk, Petrovsky rayonları ve Kalmukya Cumhuriyeti'yle çevrilidir.⁷ 1970 yılında kurulmuş olan Türkmen rayonu, resmi web sitesinde yer alan 1 Ocak 2013 tarihli göstergelere göre 7 köy, 13 kasaba, 5 dağ köyü (aul) olmak üzere toplam 25 birimden oluşan kırsal bir yerleşim alanıdır. İdari yönetim 12 belediyeden oluşmaktadır. 26,600 nüfuslu rayonda Türkmenler, Ruslarla ve diğer bölge halklarıyla birlikte yaşamaktadır. Rayonda genel

¹ <http://www.erkın.net/chronicle2/news536.html>

² http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

³ http://www.stpravda.ru/20080328/Pamyatnik_turkmenskomu_poetu_Mahtumkuli_Fragi_ustanavlivayut_na_29829.html

⁴ <http://turan.info/forum/showthread.php?t=8774>

⁵ bk. <http://www.stpravda.ru/2002/04/12/2002-04-12-10.shtml>

⁶ http://rtgtv.ru/blog/viewers/Ilya/Stavropole_perspektivnyj_rajon_etnograficheskogo_turizma/

⁷ <http://turan.info/forum/showthread.php?t=8774>

eğitim veren 13 okul, 1 iköğretim, 14 okul öncesi eğitim kurumu, 1 sanat okulu ve bir de merkez kütüphane bulunmaktadır.⁸

Kaynaklarda, Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin nüfusuyla ilgili 11,000 ile 18,000 arasında değişen rakamlar verilmekle birlikte (bk. Moseley 2007: 271, Markedonov 2005: 147), en son bilgi, 2010 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre Stavropol Krayı'nda yaşayan Türkmen nüfusun 15,048 olduğudur.⁹

Türkmenkiy Rayonunda Türkmen Kızlar¹

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türkmenler üç kardeş Türkmen aşiretinden, 'Çovdurlar', 'İgdirler' ve 'Söyüncacılar'dan oluşmaktadır (Kürenov 1995: 13, Sümer 1992, 1994; Duymaz 2002: 539). 17. yüzyılda Mangışlak'tan Kuzey Kafkasya'ya gerçekleşen Türkmen göçü sonraki yıllarda da aşama aşama devam etmiş ve 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Kürenov'un, Stavropol Devlet Arşivinde korunan belgelere ve çeşitli tarihi kayıtlara dayanarak verdiği bilgilere göre, 1653'te Kuzey Kafkasya'ya 1665 Türkmen obası göçüp gelmiş; I. Petro devrinde ise bunlara 200 evli Türkmen grubu daha vali yardımcısı Velkovski'in General Rtişşev'e verdiği rapora göre, 2,300 Çovdur obası Astrahan'a gelmiş ve kendilerinden önce gelen Türkmen aşiretleriyle birlikte yaşamalarına izin verilip verilmeyeceğini sormuşlardır. Gelen Türkmen yaşlılarına, Rusya'ya göç etmeleri ve öncelikle kendilerine tahsis edilen bölgeleri tanımaları için izin vermiştir. 1813 yılında ise 600 Türkmen, deniz yoluyla gelerek Volga eteklerine yerleşmiştir. Arşiv malzemelerinin gösterdiği ve 1950'li yılların yaşlılarının anlattığına göre Kuzey Kafkasya'ya toplam 18,000 Türkmen göç etmiştir. 1917 yılı köy ve çiftçilik kayıtlarında belirtilen Türkmen nüfusu 18.388'dir (Kürenov 1995: 14, 15, 17). Sümer, 1993 yılı itibarıyla Stavropol'da Türkmen nüfusunun 15,000'den fazla olmadığını kaydeder (1994: 16).

Kuzey Kafkasya Türkmenleri, Stavropol'a bağlı 20 kadar Türkmen köyünde yaşamaktadır. Bunlar *Tomus Stavka, Çur, Maştakgulak, Sarıgamiş, Yanguy, Savan, Edelbay, Başanta, Yusupgulak, Başağıl, Damak Ağıl, Deşikli, Çelal, Gapgaç, Kence-Kulak, Mirzavek, Mahmitmektep, Abdul Gazze, Özek-Suat, Kok-Bass, Manaç-Aul, Ullubi-Yurt* köyleridir (Kürenov 1995: 19). Türkmenlerin yaşadığı bölge, kuzeydoğuda Kalmuklar, doğuda Kara Nogaylar, güneyda Açıkulak Nogayları ve batıda diğer Kafkasya ilçeleri ile çevrilidir (1995: 17).

4. Tarihi Arka Plan

Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin ataları olan Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar, bugünkü yurtlarına, ata yurtları olan Mangışlak, Üsyurt, Sargamiş, Bozacı ve Balhan'dan, 17. yüzyıldan itibaren göç etmeye başlamışlardır (Sümer 1994: 15, Kürenov 1995: 9, 10). Göçleri 20. yüzyıla kadar aralıklarla devam etmiştir. Stavropol düzlüklerine göç eden Türkmenlerin, Mangışlak bölgesinden hangi nedenlerle ayrılıp Kafkaslara geldikleri konusunda iki ayrı görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, Mangışlak'ta yaşayan Türkmenlerden, bugünkü Stavropol Türkmenlerinin ataları olan Çovdur, İgdir ve Söyüncacıların, Hive hanlarının akınlarından ve baskılarından kurtulmak, kendilerinin ve hayvanlarının

⁸ <http://admturmr.ru/about/passport/>

⁹ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

güvenliğini sağlamak ve sorunsuz bir biçimde konargöçer yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla Rus idaresi altına girmeyi istedikleri ve Rusya'ya göçlerinin sağlanması için 17. yüzyıldan itibaren, farklı tarihlerde temsilcilerini Astrahan ve Petersburg'a gönderdikleri yönündedir (bk. Kürenov 1995: 10, 12).

Diğer bir görüş ise Stavropol Türkmenlerinin, Kafkaslara Kalmuklar tarafından götürüldükleri biçimindedir. Bu görüşe göre, 17. yüzyılda Mangışlak'a gerçekleşen Kalmuk akınları sonucu, bölgede yaşayan Türkmenlerin pek çoğu Balhan Dağlarına kaçmış, 700 çadırılık Türkmen topluluğu ise yerlerinde kalarak Kalmuklara tabi olmuştur. Bu topluluk daha sonra Kalmuklar tarafından Kuzey Kafkasya'ya götürülmüş; Balhan Dağları'na kaçmış olan Türkmenlerse zamanla daha da güneye ve güneybatıya yayılarak şimdiki yurtları olan Türkmenistan'a yerleşmişlerdir (Sümer 1992: 121, 1994: 15).

Stavropol bölgesine ve Kuzey Kafkasya'ya göç eden Türkmenler, geçimlerini hayvancılıkla sağlamışlar ve yeni geldikleri bölgede göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Türkmenlerin göçebe yaşam sürdürdükleri alanlar *kış Türkmen stavkası* ve *tomus Türkmen stavkası* olarak adlandırılmış ve bu alanlara *Türkmen sahrası* denilmiştir (Kürenov 1995: 14). Kuzey Kafkasya Türkmenleri, 19. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başlamışlar ve köyler kurmuşlardır.

5. Ortografi

Türkmenistan Türkmenlerinin kendilerine ait bir edebi gelenekleri ve resmi yazı dilleri olmasına karşın Stavropol Türkmenlerinin yaşadıkları bölgede resmi yazı dili Rusçadır (Coene 2010: 75, Waldman, Mason 2006: 809). Stavropol Türkmenleri 1940'tan bu yana Kiril alfabesini kullanmaktadırlar (Gromakova-Djumayeva 2009: 9).

6. Dil

Kurbanov, 'Stavropol Türkmenleri'¹

Kuzey Kafkasya Türkmenleri üzerine yapılan erken tarihli yayınlar arasında A. A. Vovodin'in *Turhmenskaya step' i turkhmeni, İz turkhmenskoy poezii* (Tiflis 1908); I. L. Şçeglov'un *Turhmeni i nogaystky Stavropolskoy gubernii* (Stavropol 1910); S. V. Farforovskiy'nin *Turhmeni Stavroolskoy gubernii* (Kazan 1911); A. N. Samoyloviç'in, *Seredi Stavropolskih turkmenov i nogaytsev i u krımskih tatar* (Petersburg 1913); N. A., Baskakov'un, *Ob osobennostyah govora severo-kavkazskih turkmen* (Moskow-Leningrad 1949) vb. çalışmaları yer almaktadır. Stavropol Türkmençesi üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri ise Türkmen araştırmacı Sapar Kürenov'un, 1957-1958 yıllarında Aşgabat'tan Kuzey Kafkasya'ya gelerek derlediği malzemelere dayanan tezidir. Kürenov çalışmasını *Stavropol Türkmenleri hem de onların medeni baylığı [Stavropolskiye turkmeni i ikh kulturnoye bogatstvo]* (Aşgabat 1962) adıyla yayımlamıştır.¹⁰

Bu bölümde sözü edilecek dil özellikleri, Kürenov'un Stavropol bölgesinde derlemiş olduğu malzemedan hareketle, 'Kürenov 1995', 'Berdiyev, Kürenov, Şamıradov, Arazkuluyev 1970' ve 'Berdiyev 1988' tarihli çalışmalar esas alınarak anlatılacaktır. Stavropol Türkmençesinin güncel durumunu gösterir kayıtlar bulunmamakta; dildeki son durumun ve dil yitimi ya da hayatiyeti

¹⁰ <http://turan.info/forum/showthread.php?t=8774>

konusunda gelinen noktanın tespit edilebilmesi için sahada acilen dil dokümantasyonunun yapılması gerekmektedir.

a. Stavropol Türkmencesinin Türk dilleri içindeki yeri

Türkmencenin tarihi bir diaspora değişkesi olan Stavropol Türkmencesi, Oğuz grubu Türk dillerinden biridir. Konuşurlarının yaklaşık 350 yıldır Nogaylarla, Tatarlarla, Kalmuk ve Ruslarla ilişki içinde olması, Stavropol Türkmencesini ilişki dilbilimi açısından ilgi çekici hâle getirmektedir. Ana Türkmen alanından uzakta, Oğuzca dışı Türk dilleriyle sürdürdüğü ilişki,

Stavropol Türkmenlerinin diline, Oğuzca için atipik olan kimi Kıpçakça unsurların uyarlanmasıyla sonuçlanmıştır. Yazı dilinin Rusça olması ve Rusçanın bölgedeki diğer halklarla iletişimde 'lingua franca' rolünü üstlenmesi ise Stavropol Türkmencesinin birçok Rusça unsuru kopyalamasına neden olmuştur.

Comrie, Oğuz grubu dışındaki diğer Türk dilleriyle ilişkileri sonucu Stavropol Türkmencesinin, Türkmencenin pek çok karakteristiğini kaybettiğini ve bu tür değişke karışımlarının, Türk dillerinin ayrıntılı bir biçimde sınıflandırılmasında problemler oluşturduğunu kaydeder (1981: 43). Diğer yandan, Stavropol Türkmencesini ölçünlü Türkmençeyle karşılaştırarak bir yargıya ulaşmak, dilbilimsel açıdan hatalı bir saptamaya da yol açabilir. Kürenov, Stavropol Türkmencesinin, ölçünlü Türkmenceden farklı ve Türkmenistan'da yaşayan Çovdur boyunun değişkesine yakın olduğunu belirtmektedir (1995: 80).

b. Ses Bilgisi

Ünlüler

Türkmencede *oqa-* 'okumak', *daşa-* 'taşımak', *üşe-* 'üşüme', *yöre-* 'yürümek', *tana-* 'bilmek, tanımak', *sova-* 'soğumak', *ğarra-* 'yaşlanmak', *taşla-* 'atmak, fırlatmak' vb. fiillerin sonunda bulunan /a/, /e/ ünlülerinin Stavropol Türkmencesinde /ı/, /i/ olduğu görülmektedir: ST. *sovi-* ~ Trkm. *sova-*, ST. *oqi-* ~ Trkm. *oqa-*, ST. *üşi-* ~ Trkm. *üşe-*.

Stavropol Türkmencesi de asli ünlü uzunluklarını korumaktadır. Bunun yanı sıra, Türkmencede kısa ünlülü bazı sözler Stavropol Türkmencesinde uzun ünlüdü; ayrıca alıntı sözcüklerde, aslen uzun olan ancak ölçünlü Türkmencede kısalan bazı ünlülerin Stavropol Türkmencesinde uzunluklarını koruduğu da görülmektedir: ST. *a:ylan-* ~ Trkm. *aylan-* 'dönmek', ST. *to:y* ~ Trkm. *toy* 'düğün, şenlik', ST. *bo:y* ~ Trkm. *boy* 'boy', ST. *sö:n-* ~ Trkm. *sön-* 'sönmek', ST. *i:sle-* ~ Trkm. *isle-* 'istemek', ST. *beha:r* ~ Trkm. *bahar* 'bahar', ST. *beha:* ~ Trkm. *baha* 'fiyat, paha', ST. *ha:cı* ~ Trkm. *hacı* 'hacı'

Stavropol Türkmencesinde bir ya da birkaç sesin düşmesi sonucu ortaya çıkan ikincil ünlü uzunlukları da görülmektedir: ST. *ğa:r* ~ Trkm. *ğahar* 'kahır, kızgınlık', ST. *dö:met* ~ Trkm. *töhma* 'iftira', ST. *se:r* ~ Trkm. *seher* 'seher', ST. *mo:η-* ~ Trkm. *moyun* 'boyun'

Türkmencede uzun ünlülü olan bazı sözcükler Stavropol Türkmencesinde kısa ünlüdü; ayrıca Türkmencede, Arapça ve Farsçadan alınan kimi sözcüklerdeki ğ, ɣ ve ʻnin düşmesiyle oluşan ikincil uzunluklar, bu seslerin korunması nedeniyle Stavropol Türkmencesinde görülmemektedir: ST. *zat* ~ Trkm. *za:t* 'eşya, şey', ST. *torfa* ~ Trkm. *to:rba* 'torba, heybe', ST. *maylum* ~ Trkm. *mā:lim* 'malum, bilinen', ST. *behliva:n* ~ Trkm. *pā:lva:n* 'pehlivan', ST. *muhta:c* ~ Trkm. *mā:tā:c* 'muhtaç'.

Türkmençe /e/ ~ Stavropol Türkmencesi /ö/: ST. *köfölok* ~ Trkm. *kebelek* 'kelebek', ST. *fölok* ~ Trkm. *pelek* 'dünya, felek'

Türkmençe /u/ ~ Stavropol Türkmençesi /ı/: ST. *yımşak* ~ Trkm. *yumşak* 'yumuşak', ST. *yım-* ~ Trkm. *yum-* 'yummak'

Türkmençe /ü/ ~ Stavropol Türkmençesi /ö/: ST. *döşök* ~ Trkm. *düşek* 'döşek', ST. *kökrek* ~ Trkm. *kükrek* 'göğüs', ST. *yörök* ~ Trkm. *yürek* 'yürek, kalp'

Ünsüzler

Türkmen değişkeleri en genel anlamda /s/ ve /z/ ünsüzlerinin dişler arası sürtünmeli (interdental fricative) ya da sürtünmeli diş sesi (dental fricative) olmasına göre ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda Stavropol Türkmençesi Çovdur, Nohur, Enev, Hasar, Kıraç değişkeleri ve Karakalpakistan Türkmençesiyle birlikte /z/ ve /s/ ünsüzlerinin sürtünmeli diş sesi olduğu grupta değerlendirilmektedir.

Türkmen yazı dilinde /g/, /ğ/, /d/, /b/ ünsüzleriyle başlayan bazı sözler Stavropol Türkmençesinde /k/, /q/, /t/, /p/ ile başlar: ST. *kelin* ~ Trkm. *gelin* 'gelin', ST. *köter-* ~ Trkm. *göter-* 'kaldırmak', ST. *köç-* ~ Trkm. *göç-* 'göç', ST. *qabır* ~ Trkm. *ğabır* 'kabir', ST. *tök-* ~ Trkm. *dök-* 'dökmek', ST. *turna* ~ Trkm. *durna* 'turna', ST. *taqıl-* ~ Trkm. *daqıl-* 'takılmak, ilişmek, dikilmek', ST. *terek* ~ Trkm. *derek* 'kavak', ST. *tokuz* ~ Trkm. *dokuz* 'dokuz', ST. *ta:r* ~ Trkm. *da:r* 'dar', ST. *purç* ~ Trkm. *burç* 'köşe', ST. *pit-* ~ Trkm. *bit-* 'bitmek', ST. *pereket* ~ Trkm. *bereket* 'bereket', ST. *pük-* ~ Trkm. *bük-* 'bükme', ST. *pa:lıq* ~ Trkm. *ba:lıq* 'balık', ST. *pulut* ~ Trkm. *bulut* 'bulut'

Türkmen yazı dilinde /q/ ve /ğ/ ünsüzleri ile başlayan bazı sözler Stavropol Türkmençesinde /h/ ile başlamaktadır: ST. *hırk* ~ Trkm. *qırk* 'kırk', ST. *huva:t* ~ Trkm. *quvva:t* 'kuvvet', ST. *hovala-* ~ Trkm. *qovala-* 'kovalamak', ST. *hayçı* ~ Trkm. *ğayçı* 'makas', ST. *hımmat* ~ Trkm. *ğımmat* 'değer, kıymet', ST. *hırmızı* ~ Trkm. *ğırmızı* 'kırmızı'

Stavropol Türkmençesinde ünlü ile başlayan kimi sözlerde, söz başında /h/ ünsüzünün türediği görölmektedir: ST. *helek* ~ Trkm. *elek* 'elek', ST. *ha:şıq* ~ Trkm. *a:şıq* 'âşik', ST. *hömri* ~ Trkm. *ömri* 'ömrü', ST. *hürk-* ~ Trkm. *ürk-* 'ürkmek'

Stavropol Türkmençesi bazı sözlerde, ilk hece sonundaki /y/ ünsüzünün sürtünmeli /x/ ünsüzüne dönuştüğü görölür: ST. *axşam* ~ Trkm. *aşşam* 'akşam', ST. *puyta* ~ Trkm. *puxta* 'katı, sağlam', ST. *yaytı* ~ Trkm. *yaxtı* 'ışık'

Türkmençe /p/ ~ Stavropol Türkmençesi /f/: ST. *fa:ta* ~ Trkm. *pa:ta* 'taziye', ST. *fila:n* ~ Trkm. *pıla:n* 'filan', ST. *fil* ~ Trkm. *pil* 'fil', ST. *ferma:n* ~ Trkm. *perma:n* 'buyruk, emir', ST. *ferzend* ~ Trkm. *perzent* 'çocuk', ST. *feri* ~ Trkm. *peri* 'peri', ST. *torfok* ~ Trkm. *toprak* 'toprak', ST. *arfa* ~ Trkm. *arpa* 'arpa'.

Türkmençe /b/ ~ Stavropol Türkmençesi /m/: ST. *mina:* ~ Trkm. *bina:* 'temel, bina', ~ ST. *ğa:ma-* ~ Trkm. *ğa:ba-* 'kuşatmak', ST. *mol* ~ Trkm. *bol* 'bol, çok'

Türkmençe /m/ ~ Stavropol Türkmençesi /b/: ST. *ben* ~ Trkm. *men* 'ben', ST. *Baxtımgılı* ~ Trkm. *Magtımgılı*, ST. *buxabbetsiz* ~ Trkm. *muxabbetsiz*.

İki ünlü arasında Türkmençe /p/ ~ Stavropol Türkmençesi /v/: ST. *savı* ~ Trkm. *sapı* 'sapı', ST. *tovı* ~ Trkm. *topı* 'topu', ST. *çövi* ~ Trkm. *çöpi* 'çöpü', ST. *teve* ~ Trkm. *depe* 'tepe', ST. *tavılar* ~ Trkm. *tapılar* 'bulunur'.

l → *b* > *l* v: *bal vilen* (< *bilen*) *şeker* 'bal ile şeker'

z → *b* > *z* v: *Atası boyoz vaytal* (< *baytal*) *minip giden eke(n)* 'Dedesi gebe kıırağa binip gitmiş'

ünlü → b > ünlü v: *Saş darı, ba:rı viter (< biter), ba:rı bitmese, ya:rı viter (< biter)* 'Saç darı, hepsi biter; hepsi bitmezse yarısı biter', *Yo:la var (< bar)* 'Yola git'

n → d > nn: *tarafinnan (< tarafından)*

c. Biçim Bilgisi:

İsim çekimi: Hal Ekleri

Stavropol Türkmencesinde ilgi hali eki $-(n)X\eta$ 'dir. Ek, ünlüyle biten sözlere geldiğinde, önceki sesler düşürülüp sondaki η ile ifade edilir: *Soň onı derya:(nı)η düyvüne yiveredu:r* 'Sonra onu denizin dibine gönderiyor', ünsüzle biten sözlere ise $-nX\eta$ biçiminde eklenir: *oqnuη* 'okun', *atnıη* 'atın', *ata:mnıη* 'dedemin', *ğarı:pınıη* 'yoksulun'. İlgi hali eki /k/ ünsüzü ile biten sözcüklere eklendiğinde, söz sonundaki /k/, ekin ünlüsüyle birlikte düşer ve ek yalnız η ile ifade edilir: *köfö(gi)η ö:zi* 'kelebeğin kendisi', *Çele(gi)η içi boş* 'Fıçının içi boş.'

Yönelme hali eki $-ya, -ge$: *Bizge bir kişi-de aytmadı* 'Bize bir kişi dahi söylemedi.', *Soquşya gitdim* 'Savaşa gittim'. Ek, $-mAK$ ekinden sonra $-a, -e$ biçiminde eklenir: *Suv almaya bayatan eken* 'Su almaya gidiyormuş'

Belirtme hali eki $-X$ olup belirtme hali eki almış sözcükten sonra ünlü ile başlayan bir sözcük gelirse ya da ek 3. kişi iyelik eki almış bir söze eklenirse, düşme eğilimi gösterir: *On(ı) oňyarıp gısdır* 'Onu onarıp sıkılaştır', *Ağzın(ı) tuttı* 'Ağzını tutu'

Bulunma hali eki $-de/-da$, ancak /n/ ile biten sözlere eklendiğinde ekin ünsüzü asimile olur: *A:damıη gövünne arslanıη yatağı va:r* 'İnsanın gönlünde aslanın yatağı var.'

Çıkma hali eki $-dAn$, ancak /n/ ile biten sözlere eklendiğinde ekin ünsüzü asimile olur: *Ağzınnan iki yımırta gıçadı:r* 'Ağzından iki yumurta düşüyor.'

Fiil çekimi: Zamanlar

Geçmiş zaman:

1. Belirli geçmiş zaman eki $-dX'$ 'dir. *Bizde iki gi:ce gıonup gitdi* 'Bizde iki gece kalıp gitti', *On(ı) oqı:p bek şa:t boldum* 'Onu okuyup çok mutlu oldum'

2. Belirsiz geçmiş zaman $-yan, -gen$ ekiyle ifade edilir: *Ol indi gitgen* 'O şimdi gitmiş', *Her a:qsaqalıη öyü volyan* 'Her aksakalın evi varmış'

3. Belirli, devamlı geçmiş zaman $-adu:r edi$ ve $-yatır edi$ ile ifade edilir: *Başında ta:şlı börügi boladu:r edi* 'Başında taşlı takkesi vardı'

4. Belirsiz, devamlı geçmiş zaman $-(A)r edi$ ile kurulur: *A:ldın gider edim* 'Önceleri giderdim'

5. Geçmiş zamanın geleceği $-cAk edi$ eki ile ifade edilir: *Xatı görkezcek edim, tapmadım* 'Mektubu gösterecektim, bulamadım', *Barcak edim, evim yo:k* 'Gidecektim, evim yok'

6. Geçmiş zamanda bitmişlik $-Xp edi$ ile kurulur, bu tür kullanımlarda $-Xp$ ekinin sonundaki p ünsüzü, takip eden sözün ünlüyle başlaması durumunda asimile olarak v' 'ye dönüşür: *Ka:dır gıce ölüv edi* 'Kadir gece ölmüştü', *Yıyında aydılıv edi* 'Toplantıda söylenmişti'

Şimdiki zaman:

Genel şimdiki zaman Stavropol Türkmencesinde, Türkmen edebi dilinden ve diğer Türkmen diyaleklerinden farklı olarak $-ya:r$ ve $ya:$ ekleri ile değil, Kıpçak grubu Türk dillerindeki şimdiki zaman

formlarına benzeyen *-A-du:r*, *-ydu:r* ekleriyle ifade edilir. Bu biçimin bir benzeri, sadece Türkmenenin Çovdur değişkesinde bulunmaktadır: *aladu:rın*, *aladu:rsın*, *aladu:r*, *aladu:rs/aladu:rsıq*, *aladu:rsınız*, *aladu:rlar*. Genel şimdiki zamanın olumsuzu ise *-mAydu:r* biçimbirimleriyle yapılmaktadır: *dinlemeydu:r*, *yivermeydu:r*, *almaydu:rın*.

Stavropol Türkmenesinde, diğer Türkmen değişkelerinden farklı olarak şimdiki zamanı göstermek üzere *-yAtlr* formu da kullanılabilir: *gelyetir//geyetir*, *baryatır//bayatır* vb.

Gelecek zaman:

1. Belirsiz gelecek zaman *-(A)r* eki ile kurulur: *Sen özün alarsın* 'Sen kendin alırsın', *Size biz ğara:rız* 'Size biz bakarız', *Vokti gelen xa:lda*, *gidersik* 'Vakti gelince gideriz'

2. Belirli gelecek zaman *-cAk* ekiyle kurulur: *O(nu)ğ ğuyruy(ı)nı kim alacak?* 'Onun kuyruğunu kim alacak?' Belirli gelecek zamanın olumsuzu, ölçünlü Türkmeneceden ve diğer Türkmen değişkelerinden farklı olarak *de:l* ile değil, *-mA* ekiyle yapılmaktadır: *Kövlömecekmi?* 'Kazmayacak mı?' *Satmacak*, *almacakmi?* 'Satmayacak, almayacak mı?'

Fiil çekimi: Kipler

Stavropol Türkmenesinde teklik 2. kişi emir çekimi fiil kök ya da gövdesine *-çl* ekinin getirilmesiyle; çokluk 2. kişi emir çekimi ise *-ıñız*, *-iñiz*, *-uñız*, *-üñiz* ekleriyle yapılır: *Doğrı xavar berçi*, *da:ylar* 'Doğru haber verin, dağlar', *Eski söz biledu:ran bolsañ ayççı* 'Eski söz biliyorsan söyle', *Sen ö:zün bildiğinden ayççı* 'Sen kendi bildiğinden anlat', *Şorda bar bolso ketiriñiz* 'Orada varsa getiriniz', *Altını maña beriñiz*, 'Altını bana veriniz', *Malıñızın biröv(i)ni soyuñız*, 'Hayvanınızın birini kesiniz'

Stavropol Türkmenesinde teklik 1. kişi istek bildirimi *-Ayln*, çokluk 1. kişi istek bildirimi ise *-Aylk* ekleriyle yapılmaktadır: *Mınnan biröv bereyin* 'Bunlardan birini vereyim', *Safar*, *to:ya gideyik*, *köf oturmazdırıs* 'Sefer düğüne gidelim, çok oturmayız.' *Toklını soyayık*, *yiyeyik diyendu:rlar* 'Kuzuğu keselim, yiyelim demişler' Berdiyev 1988: 236'da, *-ayoy* yapısının da 2. tekil kişi istek bildiriminde kullanılabildiği kaydedilmektedir: *Bir ballı epmek berayoy* 'Bir ballı ekmek verekoy'

Stavropol Türkmenesinde şart kipi *-sA* biçimindedir: *Eski söz biledu:ran bolsañ ayççı* 'Eski söz biliyorsan söyle.' Ekin yuvarlak ünlülü sözlerden sonra dudak uyumuna girdiği de görülür: *Şorda bar bolso ketiriñiz* 'Orada varsa getiriniz.'

d. Söz varlığı ve toplumdilbilimsel görünüm

Türkmenenin tarihi bir diaspora değişkesi olan *Kuzey Kafkasya Oğuzcası* ya da *Stavropol Türkmenesi* (Truhmence), dünyanın tehlikedeki dilleri listelerinde yer alan Türk dillerinden biridir (bk. Moseley 2007: 271, Tapani 1999). Atalarının, Mangışlak'tan Kafkasya'ya göçlerinin ardından, yeni yerleşim bölgelerinde Nogay ve Tatarlarla yoğun ilişkiler yaşayan Stavropol Türkmenlerinin konuştukları Oğuzca değişke, Kıpçakça pek çok unsuru uyarlamış ve aynı aileden gelen dillerin 'dil içi etkililişimi' sonucu, bazı dilbilimsel gelişmelere sahne olmuştur. Buna, bir diğer ilişki dili Kalmukça ve bölgedeki geçerli dil Rusça da eklenince, ilişki katmanları daha da artmaktadır. Kimi çalışmalarda, Stavropol Türkmenesinin, asıl Türkmen alanındaki Türkmen değişkelerinden hayli uzaklaşarak tipik Türkmence özelliklerini kaybettiği, Nogayca ve Rusçanın etkisiyle asimile olup yok olma tehlikesiyle yüz yüze kaldığı ve çok az çocuk tarafından ana dili olarak edinildiği de kaydedilir (bk. Wixman 1984: 194 Comrie 1981: 43, Moseley 2007: 271, Waldman, Mason 2006: 809). Ancak, elde son durumu gösterir dil dokümantasyonu bulunmadığı için, dil durumunda gelinen noktanın tespiti şimdilik

güçtür. Mevcut diyalektolojik örneklerde kullanılan veriler, Kürenov'un 1957-58 yıllarında bölgede yapmış olduğu kayıtlarına dayanmaktadır. Aradan geçen yarım asırlık sürede, etki boyutunun ne düzeye geldiği, nelerin ne derece değiştiğini belirleyebilmek için sahada yapılacak dil dokümantasyonuna ihtiyaç vardır.

Stavropol Türkmenlerinin resmi dili Rusçadır. Bununla birlikte, geçtiğimiz yüzyılda Türkmen köy okullarında Tatarca ve Türkmençe ders kitaplarının okutulmuş olduğu da bilinmektedir. Kürenov, 19. yüzyılın sonlarında bölgedeki Türkmenlerin yerleşik hayata geçmeye başlamalarıyla birlikte eğitim öğretimin de başladığını, 1900-1910 yılları arasında Türkmen köylerinde medrese ve ilkokulların açılıp okula devam edenlerin sadece erkek çocuklar olduğunu, derslerin Rus, Arap ve bazen de Tatar dilinde yapıldığını belirtir (1995: 18). 18 Mayıs 1926'da Türkmen Bölgesi İcra Komitesi, öğrenimin ana dilinde yapılmasına, bu nedenle okullarda Türkmenistan ders kitapları temel alınarak eğitim verilmesine ve Türkmençe öğretmenlerinin Türkmenistan'a eğitim için gönderilmelerine karar vermiştir. Bu çabalar sonucu Stavropol bölgesinde Türkmenlerin eğitim durumlarının ve kültürel seviyelerinin iyileştiği gözlenmiş; 1933 yılında ise bölgede Türkmençe bir gazete yayımlanmaya başlamıştır (1995: 19). Ancak 1956 yılında Türkmen idari bölgesi lağv edilmiş, Türkmen bölgesindeki sovhöz ve çiftlikler çevredeki Rus ilçelerine dağıtılmıştır. Bu durum Türkmenlerin eğitim, kültür ve ekonomik faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. 1970 yılında Türkmen ilçesi yeniden kurulmuşsa da eğitim sistemi ve kültürel ilişkiler noktasında eski durumu yakalamak mümkün olamamıştır (1995: 20).

Stavropol Türkmençesinin Nogay, Tatar, Rus, Kalmuk ve diğer bölge dilleriyle ilişki içinde olması, söz varlığında da birtakım etkiler ortaya çıkarmış; bu dillerden sözler ödünçlenmiştir. Stavropol Türkmençesinde kullanılan bazı sözler Türkmen edebi dilinde ve diğer Türkmen değişkelerinde görülmemekte, bazı sözlerse Türkmenistan Türkmençesinde kullanılmakla beraber aralarında anlamsal farklar bulunmaktadır. Örneğin ST. *telfek* sözü 'küçük cam kap', Türkmencede ise (~ *telpek*) 'kalpak' anlamındadır. *Aydım* sözcüğü ST.de ölenlerin arkasından söylenen 'ağır', Türkmencede ise düğün, konser vb. eğlencelerde söylenen 'şarkı' anlamına gelmektedir (Kürenov 1995: 82, 83).

Gromakova ve Djumayeva, 2002 nüfus sayımında elde edilen verilere göre Stavropol Türkmenleri arasında ana dilini Türkmençe olarak belirtenlerin sayısının 11,779 olduğunu, 1162 kişinin ana dillerini Rusça, 176 kişinin ise diğer diller olarak belirttiğini kaydederler. Diğer yandan, ana dilleri Türkmençeyi rahatlıkla kullanabilecek düzeyde iyi bilenlerin sayısı, Rusçayı iyi bilenlere göre çok daha azdır. Stavropol Türkmenleri arasında iyi derece Rusça bilenlerin sayısı 10,225 olarak belirlenmiştir (Gromakova-Djumayeva 2009: 1). Ekonomik, politik ve sayısal üstünlük, bölgede halklar arası iletişim dili olması vb. Etkenler, baskın dilin Rusça olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Rusça, Türkmen toplumsal hayatının bütün alanlarında kabul görmüştür. Ancak ev içinde, Türkmen aileler ana dillerini konuşmayı tercih etmektedirler. Rus-Türkmen, Nogay-Türkmen ya da Tatar-Türkmen evliliğiyle oluşturulmuş ailelerde ise ana dilin yanında Rusça da konuşulmaktadır (2009: 5).

Diğer yandan Stavropol Türkmençesinin, ana dili konuşurları arasında prestij kaybına uğradığı, Stavropol Türkmençesi pek çok sözcüğün demode ve eski sayılarak Rusça karşılıklarıyla değiştirildiği de kaydedilir (Orozbayeva 2009: 2). Türkmençesi yerine Rusçası tercih edilen bu sözcükler arasında *понедельник* 'pazartesi', *вторник* 'salı', *среда* 'çarşamba', *четверг* 'perşembe' *пятница* 'cuma' vb. gün adları, *один* 'bir', *два* 'iki', *двадцатый* 'yirminci' vb. sayı adları ve modern hayatın getirdiği birçok araç gerecin adı sayılabilir (bk. Orozbayeva 2009: 2).

e. Dil ilişkileri ve kopyalama örnekleri

Kendilerini çevreleyen çoketnili nüfusla kültürel etkileşim, ana etnodilsel topluluk olan Orta Asya Türkmenlerinden izole biçimde yaşamaları ve bölgede uygulanan dil politikaları gibi nedenlerle, ikidillilik ve çokdillilik olguları, Stavropol Türkmenleri için bir dil gerçeği haline gelmiştir (Gromakova-Djumayeva 2009: 1).

Stavropol Türkmenlerinin Kafkasya'da Ruslarla, Nogaylarla, Tatarlarla ve diğer Kafkas halklarıyla birlikte yaşadıkları yaklaşık üç buçuk asır ve yoğun ilişkiler, dillerinde kalıcı etkilerin oluşması için yeterli bir süredir. İlişki bölgesinde yerleşik olma, bölgenin yerlisi olma, sayısal açıdan üstün olma vb. motifler (kuramlar için bk. Johanson 2007: 26), Türkmençe-Nogayca ilişkisinde baskın ilişki dilinin Nogayca olmasına neden olmuştur. Öte yandan, bölgeye 17. yüzyılda başlayan Türkmen göçünün belirli aralıklarla devam etmesi ve ata yurttan Türkmençe konuşurlarının gelmesi, dil ilişkisinde farklı boyutların ve katmanlaşmaların olduğunu da düşündürür. Burada, Kıpçakçadan Stavropol Türkmençesine gerçekleşen kopyalamalarla ilgili birkaç örnek verilecektir. Bu kopyalamalar, aynı işlevi gören özgün dil malzemesi yerine, verici dile ait malzemelerin benimsenmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Stavropol Türkmençesinin dil durumuna değinen araştırmacılardan biri olan N.A. Baskakov, Kuzey Kafkasya'da yaşayan bu halkın dil problemleri üzerine çeşitli saptamalarda bulunmuştur. Baskakov 1949 tarihli *Ob osobennostyah govora severo-kavkazskih trukhmen* adlı çalışmasında, Stavropol Türkmençesinin Nogay (Kıpçak) dil çevresinin etkisiyle pek çok sesbilgisi ve biçimbilgisi özelliği geliştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Stavropol Türkmençesinin, ünlüler bakımından ciddi farklılıklar görünmemesine karşın, ünsüzler bakımından Orta Asya'daki akrabalarının dillerinden ayrılan belirli özelliklerinin olduğunu not etmiştir (108, Gromakova-Djumayeva 2009: 4).

Stavropol Türkmençesinde, diğer Türkmençe değişkelerden farklı olarak Kıpçak (*tawlı*) grubu Türk dillerinin mastar eki olan *-(A)v* (*-av*, *-ev*, *-v*) kullanılmaktadır: *ayduv* 'söylemek', *tutduruv* 'tutturmak', *öylenüv* 'evlenmek' vb. Aynı durum, *Karakalpakistan Türkmen değişkesinde* de görülür. Stavropol Türkmençesinde *-(A)v*'ın kullanımı, *-mak/-mek*'in mastar eki olarak devamlılığını engellememiş görünmektedir.

Belirsiz geçmiş zaman eki *-An* ölçünlü Türkmençede ve diğer Türkmen değişkelerinde de kullanılmaktadır, ancak bu ek Stavropol Türkmençesinde Nogayca ve diğer Kıpçakça değişkelerde olduğu gibi *-GAN* şeklindedir. Bu ek, Stavropol Türkmençesinde geçmiş zaman sıfat-fiili olarak da kullanılmaktadır: *Ba:zara bargan ba:rın harşlar* 'Pazara giden varını harcar', *bozulgan şe:(he)rim* 'Yıkılan şehrim'

Benzer bir fonetik tercih yönelme hali ekinde de gözlenir. Stavropol Türkmençesinde yönelme hali ekinin Kıpçak grubu Türk dillerinde olduğu gibi *-GA* biçiminde kullanılabildiği görülmektedir: *Bizge bir kişi-de aytmadı* 'Bize bir kişi dahi söylemedi', *soquşya gitdim*, 'Savaşa gittim'

Stavropol Türkmençesinde diğer Türkmen değişkelerinde kullanılmayan *-yAtAn* biçiminde bir şimdiki zaman sıfat-fiil eki vardır. Bu ekin kullanılmasını, Nogayca *-A/y yatqan* (bk. Ergönenç Akbaba 2009: 191) sıfat-fiili motive etmiş olmalıdır: *baryatan//bayatan*, *gelyeten//geyeten*. Benzer durum Stavropol Türkmençesindeki *-mAy* zarf-fiili için de söylenebilir: *ğılmay*, *bilmey*, *heyç fikir ğılmay yördüler*. Sözü edilen zarf-fiil eki, diğer Türkmençe değişkelerde olmamakla birlikte Nogaycada işlek olarak kullanılmaktadır (bk. Ergönenç Akbaba 2009: 198).

f. Örnekler

Mını fa:tışa: beriniz, ta:za epmek edip aşasıñ.

Bunu Padişaha veriniz, taze ekmek yapıp yesin

Acuvlanuv duruv yahşı de:l

Öfkelenmek iyi değil

Bir yigit tayayı vile:ni mınça a:damı saqatla:p gitti.

Bir yiğit sopası ile bunca adamı sakatlayıp gitti

Ğı:zıñ ayzınnan bir yıla:n ırıyı:p çıqayaldı

Kızın ağzından bir yılan kıvrılıp çıktı

Oyul paltası vile bu:zı soqıp bozdı

Oğlan baltasıyla buza vurup deldi

Biz sizden dileydu:rız, ğaydıñız.

Biz sizden dönmenizi istiyoruz

İ:linnen a:zaşan öli:nce yıylar, yarınnan a:zaşan yedi yıl yıylar.

Memleketinden ayrılan ölünceye kadar ağlar, yarından ayrılan yedi yıl ağlar

Hırq behliva:n fa:tışa: ñ altın-kümşünü tartıv alan

Kırk pehlivan padişahın altın ve gümüşünü talan etmiş.

Kerpici ğa:lav gerek ti:zre:k

Kerpici çabucak yakmak gerek

Biz sizi ğonoqlaydu:rız

Biz sizi misafir ederiz

Savır ediniz, xa:şıqmanız

Sabrediniz, ecele etmeyiniz

Ma:l ğaraydu:rsıq

Mal bekliyoruz

Bizde iki gi:ce ğonup gitdi

Bizde iki gece kalıp gitti

Ca:nbek xa:n ğartaydı, altmış ya:şına geldi

Canbek han yaşlandı, altmış yaşına geldi

Kaynaklar

- Berdiyev R., Kürenov S., Şamıradov K., Arazkuluyev S. (1970). *Türkmen Dilinin Dialektlerinin Oçerki*. Aşgabat.
- Berdiyev, R. (1988). *Türkmen Dilinin Diyalektlerinde ve Geleşiklerinde İşlikler*. Aşgabat.
- Coene, F. (2010). *The Caucasus: An introduction*. Oxon: Routledge.
- Comrie, B. (1981). *The languages of the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Duymaz, A. (2002). 'Kuzey Kafkasya Türkmenleri'. *Türkler Ansiklopedisi*, 20. Cilt, 539-548.
- Ergönenç Akbaba, D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri*. Ankara: Grafiker.
- Gromakova O. N.- Djumayeva D. X. (2009). 'Turkmensko, Russkiy Bilingvizim Turkmen Stavropolskogo Kraya'.
(http://conf.stavsu.ru/_WordDocs/809.doc)
- Kafesoğlu, İ. (1958). 'Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti'. *J. Deny Armağanı*. Ankara: TDK, 121-133.
- Kürenov, S. (1995). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*. Aktaran: Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken.
- Markedonov, S. (2005). 'Ethnopolitical processes in the Rostov region, the Krasnodar and Stavropol Territories: Problems, Contradictions, and Prospects'. *Central Asia and The Caucasus 2*: 139-148.
- Moseley, C. (2007). *Encyclopedia of the world's endangered languages*. Oxon: Routledge.
- Orozbayeva, Z. Ş (2009). 'Kommunikativniye Situatsii Russko-Turkmenskogo Bilingvizma'. *Na primere Reçi Jiteley a. Şarahalsun*. Turkmenskogo Rayona, Stavropolskogo Kraya). 1-4.
(<http://conf.stavsu.ru/conf.asp?ConfId=109&SectionId=90&action=viewreportslist>)
- Salimen, Tapani (1999). 'Stavropol territories: Problems, contradictions, and prospects', *Central Asia and the Caucasus, Journal of Social and Political Studies*, 2 (32). http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html
- Sümer, F. (1992). *Oğuzlar: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*. İstanbul: TDAV.
- Sümer, F. (1994). 'Stavropol Türkmenleri'. *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 89: 11-16.
- Waldman C., Mason C. (2006). *Encyclopedia of European peoples*, New York: Patti Erway.
- Wixman, R. (1984). *The peoples of the USSR: An ethnographic handbook*. New York: M. E.